

Michał Fajst

Kryminologiczny Nobel 2008

Gdy Alfred Nobel sporządzał swój testament (było to 27 listopada 1895 r.)¹, kryminologia dopiero rozpoczynała swoją karierę jako samodzielna dyscyplina naukowa i – prawdę mówiąc – nie miała, czym się poszczycić. Nobel, choć interesował się m.in. literaturą, a także – za sprawą przyjaźni z austriacką pacyfistką Berthą von Suttner – ruchem antywojennym, pozostawał przede wszystkim specjalistą w zakresie nauk ścisłych i przyrodniczych, i właśnie od nich oczekiwał, że „przyniosą ludzkości największe korzyści”. Dlatego to nagrody jego imienia zostały przewidziane wyłącznie dla przedstawicieli fizyki, chemii, medycyny (fizjologii) oraz literatury i działań na rzecz pokoju.

Skoro w systemie stworzonym przez Fundację Noblowską brakuje miejsca dla kryminologów, to badacze z tej dyscypliny przez całe dziesięciolecia mogli oczekiwać wyróżnienia jedynie wówczas, jeśli jednocześnie angażowali się w działalność humanitarną czy promującą poszanowanie praw człowieka, jak na przykład Amnesty International (1977 r.). Jak z tego wynika, jedynie promowana przez R. Quinney'a i H. Pepinsky'ego formuła kryminologii jako nauki praktycznej dążącej do „złagodzenia cierpienia i przez to do ograniczenia przestępczości” („criminology as peacemaking”²), dawała od samego początku szanse na uzyskanie tej zaszczytnej nagrody³.

¹ Informacje o Nagrodzie Nobla – za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Alfred_Nobel

² Pepinsky H.E., Quinney R. (red.): *Criminology as Peacemaking*; Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis 1991, str. ix

³ Okoliczność, iż kryminologia jest wielkim „domem wymiany” powoduje, że nagrody Nobla przyznawane były niejednokrotnie badaczom, których dorobek stanowił podstawę badań kryminologicznych. Nagrodę „za wieloletnie badania nad fizjologią trawienia” otrzymał np. Iwan. P. Pawłow (1904), którego koncepcja odruchów warunkowych stała się punktem wyjścia dla badań nurtu społecznego uczenia się zachowań przestępczych. (por.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Iwan_Pietrowicz_Paw%C5%82ow).

W roku 1968 Bank Szwecji ustanowił własną nagrodę za osiągnięcia w dziedzinie ekonomii i nadał jej imię Alfreda Nobla. Wówczas to zaistniała jeszcze jedna okazja zdobycia najważniejszego w świecie wyróżnienia także za badania kryminologiczne, tym bardziej, że wkrótce nagrodę tę zaczęto traktować na równi z wyróżnieniami przyznawanymi przez Fundację Noblowską. I rzeczywiście: w roku 1992 nagrodę Banku Szwecji wręczono Gary'emu Beckerowi za wykorzystanie metod analizy mikroekonomicznej w dziedzinie badań nad pozaekonomicznymi (tzn. nieodnoszącymi się bezpośrednio do sfery produkcji, wymiany i konsumpcji) zachowaniami ludzi. Jak twierdził sam laureat, badania tego zagadnienia rozpoczął w dniu, kiedy musiał nagle pojechać własnym samochodem do centrum miasta i nie mógł znaleźć dogodnego parkingu. Stał wówczas przed problemem, z którym – jak sądził – muszą się zmierzyć wszyscy potencjalni przestępcy. Musiał mianowicie rozstrzygnąć w oparciu o analizę prawdopodobieństwa wystąpienia możliwych zdarzeń i kosztów, jakie mogą z sobą nieść, czy stanąć w miejscu położonym daleko od celu podróży ale legalnym, czy też podjąć decyzję o zaparkowaniu w strefie niedozwolonej, co wprawdzie oznaczało, że znajdzie się bliżej miejsca, do którego spieszył, ale jednocześnie stwarzało ryzyko ukarania. Zdecydował się wówczas na zostawienie auta w miejscu niedozwolonym... Dalsze badania dały podstawy do sformułowania jego ekonomicznej teorii przestępczości, postrzegającej sprawców przestępstw jako jednostki dokonujące szacunków opłacalności swych realnych możliwości działania, potencjalnych zysków z dokonania przestępstwa i strat związanych z grożącą za nie karą⁴. Badania G. Beckera dawały wsparcie dla kierunku neoklasycystycznego we współczesnej kryminologii czyli nawrotu do paradygmatu wolnej woli, którego początki dawały osiemnastowieczne prace J. Benthama. Trzeba jednak podkreślić, że były to przede wszystkim badania ekonomiczne, a problematyka procesu decyzyjnego prowadzącego do popełnienia przestępstwa służyła jedynie za przykład możliwości opracowanej metody naukowej.

⁴ Biografia G. Beckera: http://en.wikipedia.org/wiki/Gary_Becker

Niestety, ustanawiając nagrodę im. Nobla za badania z dziedziny ekonomii postanowiono jednocześnie, że lista dyscyplin naukowych, w których będą nadawane nagrody noblowskie, nie będzie już nigdy więcej rozszerzona.

Z powyższych wywodów płynie wniosek, że gdyby nie pomysł Jerzego Sarneckiego z Uniwersytetu Sztokholmskiego, wsparty przez szereg środowisk naukowych z całego świata, to główny, tzw. pozytywistyczny nurt kryminologii nie mógłby liczyć na to, iż realizowane przez jego przedstawicieli badania uzyskają kiedykolwiek najzaszczytniejsze wyróżnienie naukowe współczesnego świata. Na domiar złego omówione powyżej decyzje Fundacji Noblowskiej i Banku Szwecji powodowały, że z wsparcia autorytetu nagrody Nobla korzystali wyłącznie ci badacze, którzy świadomie czy nie podkopywali zasadność badań kryminologicznych. Koncepcja „kryminologicznych Nobli”, którą J. Sarnecki zaproponował przed kilku laty, zdając sobie sprawę z tego, jak nobilitująca dla każdej dyscypliny naukowej jest taka nagroda i jak silny wpływ na badania naukowe ma konkurencja wśród dążących do niej badaczy, zrealizowała się w postaci wręczanej (w tym roku już po raz trzeci) Sztokholmskiej Nagrody Kryminologicznej.

W poprzednich latach laureatami Nagrody byli John Braithwaite i Friedrich Lösel (w roku 2006) oraz Alfred Blumstein i Terrie E. Moffitt (2007). Wyróżniono w ten sposób badaczy aktywnych od wielu lat, których najważniejsze prace, ukazały się na długo przed pierwszą edycją kryminologicznego Nobla. Ich dorobek naukowy jest efektem współpracy zespołów badawczych kierowanych przez laureatów i inspirowanych ich koncepcjami teoretycznymi. Wyjątek stanowi tu nagroda dla Johna Braithwaite'a, stanowiąca przede wszystkim wyraz uznania dla stworzonej przez niego koncepcji „reintegrative shaming”, będącej teoretyczną podbudową nurtu sprawiedliwości naprawczej. Wszyscy nagrodzeni urodzili się między rokiem 1930 (A. Blumstein) a 1955 (T.E. Moffit), podobnie jak należący do tego samego pokolenia członkowie Jury Nagrody Sztokholmskiej, nadającego obecnie charakter współczesnej kryminologii.

Do tej samej grupy należą także obecni laureaci, wskazani przez jury w dniu 19 września 2007 r. Są nimi David Olds z Uniwersytetu Stanu Colorado w Denver (USA) oraz Jonathan Shepherd z Uniwersytetu w Cardiff (W.

Brytania). Tym samym wśród sześciorga laureatów nagrody jest obecnie dwoje Brytyjczyków, dwoje Amerykanów, jeden Australijczyk i jeden Niemiec, ale zatrudniony w Cambridge, co dość dobitnie pokazuje dominację nauki anglosaskiej na polu badań kryminologicznych.

Tegoroczni laureaci zostali wyróżnieni przede wszystkim za badania nad problematyką zapobiegania przestępczości. Kryminologiczny Nobel ciągle jeszcze nadrabia zaległości wynikające z długotrwałego braku takiej nagrody. Problem jest istotny, ponieważ – zgodnie z Regulaminem przyznawania Nagrody (Dział 2 pkt 4) – nominowanym może być „living physical person, able to receive the prize in person and to give a acceptance speech”⁵. W przypadku „prawdziwego” Nobla wielokrotnie zdarzało się, że zasłużeni naukowcy, twórcy czy działacze pokojowi nie doczekali się nagrody. Miejmy nadzieję, że taka sytuacja nie nastąpi w przypadku Nagrody Sztokholmskiej.

David L. Olds urodził się w 1948 r. w Ohio (USA)⁶. Jest pediatrą, psychiatrą i specjalistą z zakresu profilaktyki medycznej. Pracuje w uniwersyteckim Centrum Badań Profilaktycznych Zdrowia Rodziny i Dziecka. Jego działalność naukowa bazuje na doświadczeniach zdobytych w okresie, gdy sam zajmował się pracą socjalną mającą na celu ograniczenie zjawiska molestowania dzieci. Realizowany od 30 lat pod jego kierownictwem program profilaktyczny „Nurse-Family Partnership” polega na regularnym kierowaniu pielęgniarek środowiskowych do domów nastoletnich matek oczekujących pierwszego dziecka należących do grup społecznych, w których ryzyko przemocy wobec dzieci jest szczególnie silne⁷. Pielęgniarki odwiedzają

⁵http://www.criminologyprize.com/dynamaster/file_archive/070912/18eb8987486a175d563057bfa2e0bd55/Rules_of_procedure20070912.pdf

⁶ Informacje o działalności D. L. Oldsa:
http://www.criminologyprize.com/extra/pod/?id=46&module_instance=3&action=pod_show&navid=46;
<http://www.nursefamilypartnership.org/content/index.cfm?fuseaction=showContent&contentID=4&navID=4>

⁷ Warto zauważyć, iż nie jest to pierwszy czy jedyny program tego typu i w USA, i na świecie. Przed uruchomieniem przez D. Oldsa systemu porad dla młodych matek w Elmirze (NY), co nastąpiło w 1978 r., najbardziej znanym programem pomocy rodzinie był High/Scope Perry Preschool Project realizowany przez Davida Weikarta i współpracowników od 1962 r. W jego ramach dążono do zapewnienia dwuletnich zajęć wyrównawczych w okresie przedszkolnym dla wszystkich dzieci z ubogich rodzin z Ypsilanti (MI), a następnie innych

systematycznie kobiety od pierwszego trymestru ciąży aż do chwili, gdy dziecko ukończy dwa lata. Ich zadaniem jest doradztwo i pomoc w rozwiązywaniu problemów, które pojawiają się w tym okresie. W efekcie – co potwierdza szereg badań – spada liczba matek stosujących przemoc wobec własnych dzieci, liczba czynów karalnych popełnianych przez nieletnich z rodzin objętych programem pomocy, a także rozmiary pryzonizacji w tej grupie. Według danych Centrum Badań Profilaktycznych realizowany program prowadzi do redukcji zarówno problemów o charakterze kryminalnym, jak i socjalnym czy zdrowotnym. Okazuje się, że edukacja zmniejsza także liczbę dzieci niechcianych, poprawia relacje rodzinne, zwiększa szanse dzieci na osiągnięcie dobrych wyników w szkole i szanse matek na znalezienie zatrudnienia.

Działalność Davida Oldsa znajduje szeroką akceptację, dlatego program „Nurse-Family Partnership” realizowany jest w 23 stanach Ameryki i budzi zainteresowanie także w Europie (W. Brytania, Austria i Niemcy). Jest niekontrowersyjny i polega na działaniach niejako „naturalnych”, w jego ramach pielęgniarzki środowiskowe wspomagają niedoświadczone, samotne matki przejmując tym samym obowiązki, które tradycyjnie wykonywane były przez innych członków rodziny. Jego efektywność oraz fakt, iż działa prewencyjnie poprzez wzmocnienie rodziny znalazły aprobatę m.in. u Jamesa Q. Wilsona⁸, który generalnie odrzuca resocjalizację jako działanie nieefektywne, ale jednocześnie przyczyn przestępczości doszukuje się w odejściu od tradycyjnych wartości i niewłaściwym wykonywaniu ról społecznych przez rodziców we współczesnym społeczeństwie. Wilson zauważa, iż przyczyną zmniejszenia pryzonizacji potwierdzonego przez liczne ewaluacje programu D. Oldsa, jest fakt, iż „pielęgniarki nie tylko uczyły o

regionów Stanów Zjednoczonych. Wyrównanie szans edukacyjnych dzięki nauczaniu przedszkolnemu miało też pozytywne efekty w innych dziedzinach. Długookresowe badania potwierdzają spadek liczby zatrzymań, wzrost zamożności uczniów-uczestników programu, wzrost poziomu wykształcenia, a także spadek liczby kobiet niezamężnych i matek samotnie wychowujących dzieci w tej grupie. Por.: Schweinhart L. J.: *How the High/Scope Perry Preschool Study Grew: A Researcher's Tale*; <http://www.highscope.org/Content.asp?ContentId=232>

⁸ Wilson J. Q.: Teoria i praktyka stosowania sankcji karnych. Wykład wygłoszony na Uniwersytecie Warszawskim w dniu 7 września 2006 r.; *Ius et Lex*, Warszawa 2006, str. 13-14

zdrowiu, odżywianiu lecz także o jakości wychowania i wartości empatii. Młode matki nauczyły się od pielęgniarek, nie tylko jak dzieci karmić, co zaowocowało mniejszą liczbą przypadków znęcania się nad własnymi dziećmi”⁹. Zdaniem J. Q. Wilsona program „Nurse-Family Partnership” należy do nielicznych skutecznych programów resocjalizujących realizowanych w USA.

Jury Nagrody Sztokholmskiej wyróżniło Davida Oldsa jako naukowca-praktyka, dążącego do redukcji przestępczości za pomocą pracy socjalnej wspartej badaniami naukowymi. Takie połączenie prowadzi do tego, że jednak „something works”, również dziś, przeszło trzydzieści lat po słynnej publikacji Roberta Martinsona¹⁰.

Drugi naukowiec wyróżniony w tym roku Kryminologicznym Noblem to Jonathan Shepherd, Brytyjczyk urodzony w 1949 r. Jest chirurgiem szczękowym i kieruje jednocześnie Violence and Society Research Group przy Uniwersytecie w Cardiff. Takie połączenie nie powinno dziwić, jeśli uzmysłowimy sobie, jak wielki problem stanowią w Anglii i Walii bójki dorosłych zwłaszcza te będące wynikiem nadmiernego spożycia alkoholu w barach. Każdy kraj ma jakąś specjalizację kryminalną, naszą są zapewne rozboje i kradzieże z samochodów¹¹, brytyjską natomiast – bez wątpienia pobicia. Wskaźnik wiktymizacji stwierdzony w wyniku badań z roku 2000 pokazuje, że ryzyko stania się ofiarą pobicia w Anglii, Walii i w Szkocji jest trzykrotnie większe niż w Polsce (w Irlandii Płn. – dwukrotnie większe) i nie znajduje w zasadzie podobieństwa ani wśród innych krajów „starej Unii”, ani w Europie Środkowej¹². Do tego – jak pokazują badania samego J. Shepherd’a – ok. 75% bójek nie jest rejestrowanych przez policję, a większość obrażeń doznawanych w ich wyniku stanowią uszkodzenia twarzy w wyniku uderzeń pięścią i kopnięć. To tłumaczy, dlaczego akurat chirurg szczękowy musiał

⁹ <http://www.rpo.gov.pl/pliki/1158226749.pdf>

¹⁰ Martinson R.: What works? Questions and Answers about Prison Reform”; The Public Interest 35/1974, s. 22-54

¹¹ Por. Siemaszko A., Gruszczyńska B., Marczewski M.: Atlas przestępczości w Polsce 3; Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, str. 198 i 195

¹² Tamże, str. 201 i 212. Wysoki współczynnik wiktymizacji nawet wyższy od tych, które notowane są na Wyspach Brytyjskich, stwierdzono jedynie w Tallinie (3,7).

zainteresować się problemem przemocy w społeczeństwie: bójki stanowią istotny problem nie tylko prawny ale i medyczny, do którego należy podejść w sposób kompleksowy i multidyscyplinarny. Takie podejście stanowi podstawę metody badawczej laureata. Jonathan Shepherd w swych pracach wykorzystywał dane zaczerpnięte zarówno ze statystyk policyjnych, jak i z badań wiktymologicznych, ale także – ze względu na problem ciemnej liczby przestępstw agresywnych – dane statystyczne zgromadzone przez służbę zdrowia. Również reakcja na problem przestępczości powinna – jego zdaniem – polegać na współpracy i wzajemnym wspieraniu się różnych instytucji publicznych w dążeniu do uzyskania efektu synergii. Jest współtwórcą Cardiff Violence Prevention Group – wspólnego przedsięwzięcia rady miejskiej, policji, instytucji odpowiedzialnych za pracę socjalną, lekarzy i prawników, wskazanego w Crime and Disorder Act z 1998 r. jako przykład dobrych praktyk, na których upowszechnienie w Anglii liczy ustawodawca¹³. Tym samym laureat kryminologicznego Nobla stał się autorem strategii działań profilaktycznych, która w ostatniej dekadzie jest wdrażana w całym Zjednoczonym Królestwie. Również w literaturze polskiej powtarzany jest często postulat stworzenia podobnego systemu prewencyjnego, zwłaszcza w stosunku do nieletnich¹⁴.

W literaturze naukowej J. Shephard jest wspominany z jeszcze jednego powodu. Otóż jako specjalista od bójek i ich skutków dla zdrowia zaangażował się w pewną interesującą akcję, będącą formą tzw. sytuacyjnego zapobiegania przestępczości. Najbardziej znanym przejawem tego rodzaju prewencji kryminalnej jest oczywiście powszechne instalowanie w Wielkiej Brytanii systemów monitoringu wizyjnego, ale zaliczyć do nich należy także i zrealizowany za sprawą laureata program wymiany szklanek w pubach na

¹³ J. Shepherd: Medical Contributions to Violence Prevention. Lecture to the Bristol Medico-Chirurgical Society; Bristol, 11 grudnia 2002 r.; http://www.bristolmedchi.co.uk/archive/jonathan_shepherd_lecture.htm

¹⁴ Z projektem powołania w Polsce sieci Youth Offending Teams wystąpił m.in. Zakład Kryminologii PAN. Por.: Klaus W.: Reforma wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Wielkiej Brytanii; *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 44-45/2005, s. 166-174; Woźniakowska D.: Sprawiedliwość naprawcza dla nieletnich na świecie; *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Stanisława Batawii* 14(2005), str. 34-45

twardsze i bardziej odporne na rozbicie¹⁵. Zaangażowanie J. Shepharda w ten problem zostało dostrzeżone przez jury Nagrody Sztokholmskiej na równi z ideą wykorzystania statystyk medycznych i stworzenia zespołów prewencyjnych¹⁶.

Nagrody Kryminologiczne zostaną wręczone laureatom w dniu 17 czerwca 2008 r. w sztokholmskim ratuszu. Być może, podobnie jak w tym roku, odbiorą nagrodę z rąk królowej Sylwii. Uroczystość będzie miała miejsce podczas dorocznego sympozjum organizowanego przez Uniwersytet Sztokholmski, Międzynarodowe Towarzystwo Kryminologiczne oraz Uniwersytet Pensylwanii. Laureaci podzielą się nagrodą pieniężną wysokości co najmniej 150 tysięcy dolarów.

¹⁵ Por.: McLaughlin, Muncie J. (red.): *The SAGE Dictionary of Criminology*; SAGE Publications, London 2006, wyd. II, str. 383-385

¹⁶ Informacje o nagrodzie dla J. Shepharda:
http://www.criminologyprize.com/extra/pod/?id=47&module_instance=3&action=pod_show&navid=47